

İtikatta Mâturîdî Miyiz

– Mustafa ESER · 02 Mart 2026

İtikatta Mâturîdî miyiz? Semerkant'ın kayıp aklı

15/02/2026 00:01gorusler@karar.comMustafa Yeneroğlu

İstanbul Milletvekili Mustafa Yeneroğlu, 'Semerkant'ın Kayıp Aklı' olarak tanımladığı İmam Mâturîdî'yi konu edindiği yazısında; Müslüman zihninin nasıl vesayet altına girdiğini ve bin yıl önce haykırılan 'akıl yürütme' farzının neden bugün içi boşaltılmış bir aidiyete dönüştüğünü sorguluyor.

Henüz çocuk yaştaiken, Kur'an kursunda ezberlediğim bir cümle aklımdan hiç çıkmaz: "İtikatta mezhep imamım Mâturîdî, amelde Hanefî!" O vakit bu cümlemin anlamını ne ben bilirdim ne de bu cümleyi bize ezberleten hocaların bildiğini zannediyorum. İslam düşünce tarihinin en özgürlükçü ve en rasyonel düşünürlerinden birisinin ismini zikrettiğimizin farkında değildik elbette. Bizim için Mâturîdî donmuş bir isimdi; tarihin derinliklerinde kalmış, bilmediğimiz, sadece "ait olduğumuzu" tescilleyen bir etiket gibiydi. Oysa bugün İslam dünyasının içine düştüğü o hüznü veren manzaraya baktığımda, o ismin ne kadar "öksüz" bırakıldığını daha iyi anlıyorum. Mâturîdî'yi ilmiyelerde ve kurslarda ezberletenler, aslında onun Kitâbü't-Tevhîd'in girişinde dile getirdiği; "akıl yürütmeyi (nazar) terk edenin imanı taklittir ve taklitçinin imanı bilgi değildir" şeklindeki tarihi uyarısını susturanları taklit ediyorlardı sadece. Bugün İslam dünyasının önemli bir bölümü, Mâturîdî'nin ismini baş tacı ederken, onun "düşünce dünyasını" yok saymanın bedelini ödese de bunun bile farkında değil. S. Frederick Starr'ın "Kayıp Aydınlanma" teşhisinde belirttiği gibi, Orta Asya'nın o rasyonel dehasını kaybetmek, aslında Müslüman aklının "reşitlik" hakkından vazgeçmesiydi.

Bu sebeple Mâturîdî'nin bin yıl önce Semerkant'ta inşa ettiği kale, bugün bizim en büyük eksikimizdir. Nedir o eksik? "Sorumluluk." Bugün Müslüman zihni, her hatasını dış güçlere, her yoksulluğunu kadere, her hukuksuzluğunu ise "iman" paketine sarmaladığı bir sorumsuzlukla meşrulaştırıyor. Oysa Mâturîdî bize, Kant'ın yüzyıllar sonra Batı'ya haykıracağı o "Sapere Aude! (Bilmeye cesaret et!)" çağrısını, bizzat tevhidin kalbinden seslenerek yapıyordu. Mâturîdî'de insan, Kant'ın tarif ettiği o ahlaki otonomiye, bin yıl önceden sahip kılınmıştı. Burada iddiam, illa Kant'ın Mâturîdî'den etkilenmiş olması değil, her iki düşünürün de insan haysiyetini "akli özerklik" üzerinden tanımlayan yaklaşıma sahip olmasıdır. Eğer bir toplum, başına gelen her zulmü "kader" sanıyorsa, o toplum Mâturîdî'nin "insan, filinin gerçek failidir" diyen onurlu duruşundan kopmuş demektir.

SEMERKANT'IN HÜR UFKU

Mâturîdî'yi anlamak için önce onun adımladığı toprakların ve soluduğu zamanın ruhunu kavramak gerekir. 9. yüzyılın ortalarında Semerkant yakınlarındaki Mâturîd köyünde doğan bu büyük düşünür, yaklaşık bir asırlık ömrünü (853-944) İslam düşünce tarihinin en çetin zihniyet savaşlarının ortasında geçirmiştir.

O dönemin Semerkant'ı; Hint hikmetinin, Yunan biliminin, İran irfanının ve İslam'ın taze enerjisinin bir araya geldiği devasa bir fikir meydanıydı. Maveraünnehir, Bağdat'taki merkezi otoritenin aksine rasyonaliteyi merkeze alan entelektüel bir ortama sahipti. Mâturîdî, "mücadeleci" bir zihne sahipti;

hakikati her türlü “akıl dışılıktan” ve hurafe tortusundan temizleme azmindeydi. O, bir köşeye çekilip dünyadan el etek çeken bir zahid değil; elinde kalemiyle herkesle entelektüel bir hesaplaşmaya tutuşan bir eylem adamıydı. Mâtürîdî’yi özel kılan, aşırı rasyonalist Mu’tezile ile katı nakilci akımlar arasında, akli sistemin kurucu unsuru yapan “rasyonel bir ortodoksi” inşa edebilmiş olmasıydı.

Mâtürîdî, Ebu Hanife’nin Kufe’de başlattığı özgürlükçü ve insan merkezli damarı devralarak Semerkant’ın rasyonel ufkunda sistemli bir dünya görüşüne dönüştürdü ve insan iradesini ve sorumluluğunu merkeze alan bu yaklaşımı sağlam bir bilgi teorisiyle destekledi. Onun mücadelesi, Müslüman bireyin “reşitlik” hakkını koruma çabasıydı.

“AKLI OLMAYANIN İMANI YOKTUR”

Mâtürîdî’nin Semerkant’ta inşa ettiği sistemin ilk harcı, insanın bilgiyle kurduğu ilişkinin mahiyetidir. Onun başyapıtı Kitâbü’t-Tevhîd, insanın varlığı ve Yaratan’ı nasıl kavrayabileceğine dair kurucu bir “yöntem bildirisi”dir. Mâtürîdî için bilgi; bir gelenek mirası ya da sorgulanmayan bir kabul değil; duyular (a’yân), haber-i sâdık (sadık haber/vahiy) ve akıl (nazar ve istidlâl) süzgecinden geçerek damıtılan bir hakikattir.

Ancak Mâtürîdî’yi İslam düşünce tarihinde müstesna kılan asıl devrim, akli bu üçlü yapıda diğer tüm bilgi kaynaklarını denetleyen ve geçerliliğini onaylayan “nihai terazi” olarak konumlandırmasıdır. Mâtürîdî’de akıl, haberin doğruluğunu teyit eden ve duyuların yanıltıcılığını ortadan kaldıran kurucu bir öznedir. O, akli kullanmayı (nazar ve istidlâl) mecburi bir emanet olarak görür; öyle ki, Kur’an’ın tefekkür emirlerini birer hukuk kuralı gibi okuyarak, bu emaneti terk edip taklide sapanların akıbetini “cehennem” uyarısıyla mühürleyecek kadar bu meseleyi ciddiye alır.

Bu tutum, Immanuel Kant’ın “reşitlik” çağrısıyla esaslı bir yapısal paralellik arz eder. Kant, Aydınlanma Nedir? metninde insanın kendi suçuyla düştüğü “ergin olmama” durumundan kurtulmasını aklın özerkliğinde ararken; Mâtürîdî bizzat imanı, insanın kendi akıyla ulaştığı bir “idrak” (marifet) olarak tanımlar. Ona göre akıl vahyin rakibi değildir; o vahyin ancak akıl yoluyla “bilgi” (ilim) haline gelebileceğini, yani aklın vahiy için vazgeçilmez bir idrak zemini olduğunu savunur. Şaban Ali Düzgün’ün belirttiği üzere, Mâtürîdî düşüncesinde akıl, Tanrı’nın insana yerleştirdiği “içsel bir hüccet/delil”dir. Vahiy dışsal bir akıl, akıl ise içsel bir vahiydir. Dolayısıyla akli terk etmek, aslında Tanrı’nın insandaki imzasını inkâr etmektir.

ALLAH ADİL OLDUĞU İÇİN Mİ EMREDER?

Mâtürîdî düşüncesinin günümüz Müslüman dünyasındaki “keyfiyet” ve “adalet” krizine vurduğu en büyük neşter, iyilik ve kötülüğün mahiyetine dair yaptığı radikal tercihtir. İslam düşünce geleneğinde yüzyıllarca tartışılan soru şudur: “Bir şey Allah emrettiği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Allah onu emreder?”

Klasik kelâm literatüründe hüsün-kubuh (iyilik-kötülük) olarak bilinen bu meselede Mâtürîdî, Eş’arî iradeciliğinin aksine, ahlakın ve adaletin nesnel bir zemini olduğunu savunur. Ona göre adalet, dürüstlük ve emanete riayet gibi değerler, yaratıcı onları emretmeden önce de özlerinde “güzel”dir; zulüm ve yalan ise yasaklanmadan önce de “çirkin”dir. Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’inde bu tezi temellendirirken, akli bu değerleri “keşfeden” bir yetkinliğe ulaştırır.

Bu tercih, muazzam bir hukukî sonucu beraberinde getirir: Adaletin otonomisi. Eğer adaletin ne olduğu

sadece dini metne bağılı kalsaydı, o metni kendi emellerine göre yorumlayan otoriteler, her türlü haksızlığı “din böyle emrediyor” diyerek meşrulaştırabilirdi. Mâturîdî ise adaleti “akli bir zorunluluk” katna çıkararak, onu her türlü siyasî ve dinî iradenin üzerinde nesnel bir denetçiye dönüştürür. Burada Mâturîdî ile Kant arasında yine bir yakınlık dikkat çeker. Kant, Pratik Aklın Eleştirisi eserinde ahlak yasasını aklın kendi yasasına (kategorik imperatif) dayandırırken; Mâturîdî adaleti aklın bizzat keşfettiği evrensel bir “hikmet” olarak tanımlar. Her iki düşünür de ahlaki bir ödül-ceza sisteminden ziyade, aklın bizzat idrak ettiği “ödev” ve “hikmet” üzerine inşa ederler. Ramon Harvey’in “The Qur’an and the Just Society” (Kur’an ve Adil Toplum) çalışmasında vurguladığı üzere, Mâturîdî perspektifi adaleti “Tanrı’nın bile (kendi özü/hikmeti gereği) terk etmediği” bir ilke olarak kodlar. Bu öyle bir sınırdır ki, yönetenin dindarlığı veya ideolojisi, yaptığı zulmü “iyi” kılmaz. Mâturîdî’nin dünyasında bir fiil, eğer aklen ve hikmeten çirkinse, onu yapanın kimliğine bakılmaksızın “kubuh”tur, yani kötüdür. Onun ifadesiyle belirtirsek; “Vahiy gelmeseydi bile, insan aklıyla adaletin güzelliğini ve zulmün çirkinliğini bulmakla mükellefti.”

İNSANIN ONURU VE SORUMLULUĞU

Mâturîdî düşüncesinin insan haysiyetiyle kurduğu en sarsılmaz bağ, şüphesiz “irade” meselesidir. İslam dünyasının asırlardır içine hapsediği pasif kadercilik anlayışına karşı Mâturîdî, insanı kendi eylemlerinin sorumluluğunu omuzlarında taşıyan hür bir özne olarak tanımlar. Onun zihin dünyasında kader, insanın iradesini felç eden bir ön yazı değil; aksine insanın özgür tercihlerinin ilahi ilimdeki yansımadır.

Mâturîdî, eylemi Allah’ın yaratması (halk) ile kulun onu tercih ederek gerçekleştirilmesi (kesb) arasında net bir denge kurar. Bu doktrinde Allah mutlak yaratıcı (Hâlık), kul ise bu yaratmaya özgür iradesiyle yön veren gerçek sorumlu (Kâsib)’dur. Mâturîdî, irade hürriyetini inkâr eden Cebriyeci anlayışı reddederken şöyle bir mantık yürütür: “Eğer kulun eyleminde gerçek bir seçme gücü (ihtiyar) olmasaydı, Allah’ın insana ‘yap’ veya ‘yapma’ şeklindeki hitabı abes olurdu; keza fiilleri üzerinde hiçbir kudreti olmayanı cezalandırmak da ilahi adaletle bağdaşmayan bir zulümdür.”

Burada Mâturîdî ile Kant’ın ahlak felsefesini mukayese edersek Kant, insanın onurunu onun “otonomisi”ne, yani kendi yasasını koyabilen iradesine bağlar; Mâturîdî irade hürriyetini ilahi adaletin ve insanlık onurunun zorunlu şartı olarak görür. Mâturîdî için insanı figüranlaştıran bir kadercilik, Tanrı’nın hikmetiyle çelişen bir tutarsızlıktır.

Mâturîdî düşüncüsü, İslam dünyasının her başarısızlığını “imtihan” paketine sarmalayan çocuksu kaçışını reddeder. Zira onun anlayışında yoksulluk bir kader değildir, adaleti tesis edemeyen iradenin sonucudur; liyakatsizlik bir yazgı değildir, sorumluluktan kaçan bir zihniyetin eseridir. İnsan, yaptığı her işin hesabını hem rasyonel dünyaya hem de yaratıcıya verecek kadar vakur ve hür bir “fail”dir. Mâturîdî’nin ufkunda “kader mahkûmu” yoktur; iradesini yanlış kullanan ve bunun bedelini ödeyen sorumlu insan vardır.

HER ŞEYİ YERLİ YERİNE KOYMAK

Mâturîdî hukuk felsefesinin merkezinde, kökleri itibariyle Aristoteles’in adalet tasavvuruyla kavramsal bir akrabalık taşıyan ancak tevhid inancıyla yeniden yoğurulan “Hikmet” kavramı yer alır. Mâturîdî için hikmet; “her şeyi yerli yerine koymak, her hak sahibine hakkını vermek ve abesten (anlamsızlıktan) kaçınmaktır.”

Mâturîdî'ye göre Allah'ın fiilleri hikmetten bağımsız değildir; yani ilahi irade, her eylemi rasyonel bir gerekçeye (illet) ve amaca dayandıran bir nizamla kaimdir. Eğer ilahi irade bile hikmetle, yani adalet ve rasyonaliteyle kayıtlıysa, hiçbir beşerî yönetici "keyfiyetle" hüküm süremez. Lawrence Rosen'in The Justice of Islam (İslamın Adaleti) eserinde karşılaştırmalı bir perspektifle sunduğu üzere, bu anlayış hukuku "hükümdarın keyfî iradesi" olmaktan çıkarıp, rasyonel ve öngörülebilir bir toplumsal zorunluluk zeminine oturtur. Bir kamu görevine ehli olmayan birini getirmek, Mâturîdî'nin terminolojisinde sadece bir yönetim hatası değil; evrensel hikmet nizamını yaralayan bir zulümdür.

SEMERKANT'TAN BUGÜNE BİR REŞİTLİK ÇAĞRISI

Mâturîdî'nin bin yıl önce Semerkant'ın hür ikliminde inşa ettiği bu rasyonalizm, bugün İslam dünyasının terk edilen zihinlerinde yaşamayı bekliyor. Kur'an kursunda ezberletilen o kuru "etiket", mahiyetinden koptuğumuz için bizi koruyan bir kale olmaktan çıkmış; aksine bizi reşit olmaktan alıkoyan bir perdeye dönüşmüştür.

Oysa Mâturîdî'nin bize bıraktığı miras, bir aidiyet formu değil, bir özgürlük metodolojisidir. Bugün hukuksuzluğun "maslahat" adı altında meşrulaştırıldığı, liyakatin "sadakat" duvarlarına çarptığı ve her türlü toplumsal başarısızlığın "kader" diyerek teolojik bir kaçışa kurban edildiği bir vasatta; Mâturîdî'nin sesi her zamankinden daha gür çıkmalıdır. Onun "Hikmet" tanımı, yani her şeyi yerli yerine koyma azmi, bugün hukuk devletine, şeffaf yönetime ve liyakat temelli bir toplumsal inşaya duyduğumuz özlemin karşılığıdır.

Ebu Hanife'nin Kufe'deki zindanlarda bedeliyle ödediği o "insan onuru" ve "hukukun üstünlüğü" davası, Mâturîdî'nin Semerkant'taki rasyonel sistemiyle bir zihniyet devrimine dönüşmüştü. Mâturîdî bize der ki; adalet bir lütuf değil, varlığın yasasıdır. Eğer bizler bugün adaleti akli bir zorunluluk, liyakati ise kozmik bir hikmet olarak göremiyorsak; Kur'an kurslarındaki o ezberi ne kadar yüksek sesle tekrarlırsak tekrarlayalım, Mâturîdî'nin "reşitlik" çağrısından uzağız demektir.

Bu sebeple Mâturîdî'yi yeniden okumak, İslam'ı vesayetin dar kalıplarından kurtarıp, onu evrensel bir ahlak ve hukuk diliyle yeniden dünya ile buluşturmadır. Kant'ın "kendi aklını kullanma cesareti" olarak tarif ettiği o büyük adım, bizim kadim geleneğimizde bizzat Mâturîdî'nin "nazar" (akıl yürütme) farzıyla bin yıl önce atılmıştı. Burada bir etkilenme ilişkisinden ziyade, aklın özerkliğine duyulan güvenin yapısal bir paralelliği söz konusudur. Bugünün Müslümanı için tek çıkış yolu; sorumluluğu kadere, akli otoriteye ve adaleti güce devreden o sorumsuzluk kimliğinden sıyrılıp, Mâturîdî'nin o vakur, sorumlu ve reşit "fail" kimliğine geri dönmektir.

O Kur'an kursundaki ezberde donup kalan isim, eğer zihnimize yaşayan bir iradeye dönüşürse; işte o zaman Semerkant'ın ışığı, bugünün ümitsiz görünümünü yırtacak bir "hikmet" meşalesine dönüşecektir. Mâturîdî'yi tanımak, sadece bir geçmişi yad etmek değil; adaletin, aklın ve insan onurunun yeniden hüküm sürdüğü bir geleceği inşa etmeye cesaret etmektir.